

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU  
FILOZOFSKI FAKULTET  
ODSJEK ZA INFORMACIJSKE I KOMUNIKACIJSKE  
ZNANOSTI  
Ak. God. 2015./2016.

Gorana Ražnatović

**„Zagrebačka katedrala – povijesni pregled restauratorskih  
djelatnosti u kontekstu muzejske struke“**

Završni rad

mentorica: dr. sc. Helena Stublić

Zagreb, 2016.

## Sadržaj

Uvod.....	3
1. Povijesni pregled radova na Zagrebačkoj katedrali do 19. stoljeća .....	5
1.1. Osnutak Zagrebačke biskupije.....	6
1.2. „Predtatarska“ katedrala .....	7
1.3. Biskupska kapela Sv. Stjepana Prvomučenika .....	8
1.4. Katedrala biskupa Timoteja i njena obnova do potresa 1880. godine.....	8
2. Obnova katedrale nakon potresa 1880. godine .....	10
2.1. Kritika Hermana Bolléa.....	11
3. Katedrala „u skelama“.....	16
4. Muzejska građa Zagrebačke katedrale .....	19
Zaključak.....	23
Literatura .....	24
Popis slika .....	27

## Uvod

*„Katedrala je okosnica jezgre biskupskog grada, a od 19. stoljeća je simbol Zagreba i cijele Hrvatske, te tako najveći spomenik vjere i kulture i duhovno središte hrvatskog naroda. U nju je utkana naša prošlost, sadašnjost i budućnost. Ona je svjedok najvećih, najradosnijih i najtužnijih događaja povijesti hrvatskog naroda (Zagrebačka katedrala - Glas Koncila 2016.).“*

Zagrebačka katedrala<sup>1</sup>, punim imenom Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava, jedan je od simbola grada Zagreba i najveća sakralna građevina u Hrvatskoj. Njena turbulentna povijest nam omogućava da danas u jednoj građevini vidimo zastupljenost gotovo svih graditeljskih stilova. Kao samo jedan od mnogih primjera navest ću troapsidalno svetište građeno u ranogotičkom stilu krajem 13. stoljeća i oltare u kojima je zastupljen barok. 1880. godine dolazi do velikog potresa prilikom kojeg je Zagrebačka katedrala jako oštećena. Obnovu katedrale vodi Herman Bollé prema nacrtima Friedricha von Schmidta. Zagrebačka katedrala s dva visoka tornja kakvu danas gledamo je rezultat upravo te obnove i upravo ta obnova predstavlja najkontroverzniju restauraciju u povijesti zaštite hrvatske baštine.

Neogotički tornjevi katedrale rezultat su tadašnjeg historicističkog pristupa zaštiti spomenika na području Srednje Europe. Nacrti Friedricha von Schmidta po kojima su rađeni tornjevi nastali su po uzoru na crkvu St. Pierre u Caenu u pokušaju usporedbe sa srednjovjekovnim ostacima tornjeva u Zagrebu. Konačna Bolléova izvedba se znatno razlikovala od početnih Schmidtovih nacrti. Bollé je uklonio romaničke i barokne elemente katedrale i obnavljao ju je u neogotičkom stilu. U svom radu namjeravam kroz povijesni pregled promjena na katedrali predstaviti sve zastupljene stilove i istaknuti elemente koji su i dan danas prisutni. U taj dio rada planiram uključiti polemiku koja je nastala oko rušenja Bakačeve kule. Izidor Kršnjavi ju je prozvao „*grdosijom*“ i „*ružnom hrpa kamenja*“ čija je jedina svrha bila obrana od turskih napada, dok se povjesničar Josip Brunšmid zalagao za njenu zaštitu jer ju je smatrao bitnim dijelom kulturno povijesne baštine. Smatram da se upravo kroz kritiku Bolléove obnove mogu istaknuti ondašnji trendovi zaštite nepokretne kulturne baštine tog doba.

---

<sup>1</sup> Katedrala odnosno prvostolnica je crkva u kojoj biskup (nadbiskup) jedne biskupije (nadbiskupije) stoluje i služi obrede. To je središnja crkva biskupije (nadbiskupije).

Tadašnji radovi na obnovi katedrale obavljani su s ograničenjima tadašnjih saznanja. Zagrebačka katedrala je iznova u procesu restauracije te je od 1990. godine „*u skelama*“. To mi daje priliku da na jednoj građevini kroz ovaj rad istaknem i razvoj same zaštite nepokretne kulturne baštine i razvoj prezentiranja bogate građe koja okružuje jedan tako veliki projekt poput ovog. O obnovi nakon 1990. godine prevladava literatura proizvedena od strane građevinske struke te to nameće postavljanje pitanja o ulozi muzeologa u današnjoj obnovi i zaštiti Zagrebačke katedrale. Sama obnova Katedrale traje već skoro trideset godina te iako se za Katedralu kaže da je jedan od značajnih simbola grada Zagreba činjenica da je katedrala „*u skelama*“ je postala njeno novo „*normalno*“ stanje. Kako je sama katedrala predmet muzeološkog interesa postavlja se pitanje kako se katedrala predstavlja građanima kroz izložbe i druge publikacije te kako je predstavljena budućnost Zagrebačke katedrale. Cilj ovog rada je da ponudi pregled obnova Zagrebačke katedrale. Rad treba poslužiti kao uvid u njeno sadašnje stanje i probleme s kojima se suočavaju njeni sadašnji restauratori te sagledati svu „*materiju*“ koju katedrala može ponuditi kroz muzeološku perspektivu.

## 1. Povijesni pregled radova na Zagrebačkoj katedrali do 19. stoljeća

U ovom dijelu rada ću kroz kronološki pregled izgradnje Zagrebačke katedrale prikazati slojevitost stilova izgradnje. Bitno je odmah na početku poglavlja istaknuti da postoji problem nedostatka povijesnih izvora stoga su konkretnije spoznaje o razdoblju katedrale od kraja 11. do sredine 13. stoljeća otežane. Ovo poglavlje se prvenstveno oslanja na knjigu Ane Deanović „Zagrebačka katedrala“ izdanoj 1988. godine. Ana Deanović je bila povjesničar umjetnosti i konzervator. Rođena je 1919. godine, a umrla 1989. godine. Svoj znanstveni rad bazira na široko zasnovanoj komparativnoj analizi te je njeno djelo „Zagrebačka katedrala“ koje je objavila sa Željkom Čorak nezaobilazno djelo u svakom radu koji se bavi tom temom (Tartaglia-Kelemen 1993.). Osim u navedenom djelu, o svojim istraživanjima Ana Deanović piše u člancima „Zagrebačka katedrala – prošlost u sadašnjosti“ u časopisu Kaj iz 1979. godine i „Zagrebačka katedrala u okvirima novih iskapanja“ u Iz starog i novog Zagreba III iz 1963. Deanović je vodila najopsežnija iskapanja na kapeli sv. Stjepana uključujući i područje između kapele i današnje katedrale te je zato njen doprinos ovoj temi toliko značajan. Međutim rezultati tih arheoloških istraživanja nisu objavljeni uz prikladno objašnjenje metodologije stoga njena tumačenja ostaju na razini njene osobne interpretacije.

*„Sve što je do sada pisano o Zagrebačkoj katedrali, a pisano je mnogo, započinje i završava hipotezama (Deanović 1988.).“*

Od izgradnje pa do danas Zagrebačka katedrala bila je pogođena brojnim elementarnim nesrećama te je prošla mnoge obnove od kojih je jedna bila osobito korjenita. Zagreb danas zato krasi jedan građevinski sklop u kojem nalazimo elemente različitih stilova, no istovremeno moramo osvijestiti problem da ne možemo sa sigurnošću prikazati sve faze njene gradnje. Kroz dostupnu građu<sup>2</sup> se ipak odvajaju određena razdoblja koja su obilježili pojedini biskupi od kojih je svaki dao svoj poseban doprinos katedrali.

---

<sup>2</sup> Prve monografije o samoj katedrali su dostupne tek u 19. stoljeću, iako je prva tiskana povijest katedrale šireg značenja napisana 1770. godine u Zagrebu, a napisao ju je Baltazar Adam Krčelić.

## 1.1. Osnutak Zagrebačke biskupije

Najstariji zapisi o Katedrali potječu od historiografa Zagrebačke biskupije kao što su što su Rafael Levaković, Benedikt Vinković, Pavao Ritter Vitezović i Tomo Kovačević. Kralj Ladislav I. Arpadović<sup>3</sup> osnovao je Zagrebačku biskupiju 1094. godine te se ta godina najčešće spominje kao godina izgradnje katedrale (Kampuš 1994.). Ne postoji potpisani dokument koji bi potvrdio takvu tvrdnju te je to više jedna opće prihvaćena činjenica. Izuzev navedene godine, sporna je i činjenica je li Ladislav zbilja dao sagraditi prvu katedralu ili je iskoristio neku od postojećih crkava kao katedralu, a samo započeo izgradnju katedrale te dovršavanje iste ostavio svojim nasljednicima. Određeni izvori navode da je na području Zagreba prije osnutka biskupije postojalo slavensko naselje te da to dokazuju nalazi pred katedralom odnosno da tragovi crkve pod katedralom upućuju na to da je to naselje već imalo crkvu koja je 1094. postala katedralom (Mohorovičić 1959.). Kao povijesni izvor o nastanku katedrale navodi se dokument<sup>4</sup> iz 1134. g. što ga je izdao ostrogonski nadbiskup Felicijan te je time potvrdio osnivanje Zagrebačke biskupije 1094. godine po prvi put u povijesti i u toj ispravi nadbiskup Felicijan spominje kraja Ladislava kao utemeljitelja, ali ne i graditelja (Deanović, 1988.).

Stariji istraživači i kroničari kao što su Ivan Gorički, Ivan Kukuljević Sakcinski, Daniel Farlati, Rafael Levaković, Benedikt Vinković i Ivan Tomko Mrnavić graditeljem katedrale smatraju Ladislava iako ga Felicijanova isprava spominje isključivo kao utemeljitelja, a ne i kao graditelja (Deanović 1988.).

*„(...) u isto doba kad rečeni kralj Ladislav zagrebačku biskupiju utemelji, sagradi on u Zagrebu...takodjer stan ili samostan (monasterium) za biskupa, dakle i prvostolnu crkvu, jer se s krstjanskoga gledišta ni pomisliti ne može samostan bez crkve (Sakcinski I.K. 1994.).“*

---

<sup>3</sup> Ladislav I. Arpadović (Sveti), ugarski kralj od 1077 je sin ugarskog kralja Bele I.. Živio je u razdoblju od 1040. do 1095.

<sup>4</sup> Felicijanova povelja je isprava ostrogonskoga nadbiskupa Felicijana iz 26. travnja 1134. u kojoj se iznose pojedinosti o dolasku prvoga zagrebačkoga biskupa Duha u Zagreb (Mohorovičić 1959).

U temeljima današnje pobočne kapele Sv. Marije je pronađen građevni materijal iz 11. stoljeća te shodno tome Deanović navodi da se prva crkva nalazila na tom mjestu. Nagađa se da je Ladislavova crkva vjerojatno bila mala građevina koja je završavala polukružnom ili poligonalnom apsidom. Crkva je posvećena svetom Stjepanu, a kralj Ladislav je postavio za prvog biskupa Slovačka Duha. Ladislavova crkva je prilikom proširenja srušena s namjerom da se iskoristi kao građevni materijal za novu veću građevinu.

## **1.2. „Predtatarska“ katedrala**

Nakon smrti kralja Ladislava počela je gradnja nove veće katedrale koja je završena 1217. godine. Prostor te „predtatarske“ katedrale, kako ju kolokvijalno nazivamo jer je uništena po dolasku Tatara, preklapa se s današnjom katedralom od zvonika do svetišta (Deanović 1988.). Zvonici zagrebačke katedrale su po mišljenju Ane Deanović djelomično ostaci „predtatarske“ katedrale te se ističu zbog zatvorenosti prema lađi i velikoj debljini zidova. Masivni zvonici i kontrafori spadaju u prijelazno romaničko – gotičko razdoblje kraj 12. i početka 13. stoljeća (Deanović 1988.). Postojala je još jedna prigradnja s južne strane koja je rano porušena.

Pojedini autori naslućuju da je do rušenja te male prigradnje moglo je doći od 1220. do 1223. u vrijeme borbi na Kaptolu jer je takav izbočeni prostor lako mogao postati meta u sukobima. Deanović navodi da o daljnjoj gradnji katedrale ne postoje pouzdani izvori jer su se svi povjesničari oslanjali na Zlatnu bulu Andrije II. i njegovu darovnicu iz 1217. godine koji su naknadno označeni kao falsifikati. Kao vremenski orijentir koristi se smrt najstarijeg biskupa Prodana 1175. godine koji je pokopan u katedrali.

Smatra se da je tada katedrala dovršena i ne bilježi veće promjene sve do provale Tatara sredinom 13. stoljeća. Problem „predtatarske“ katedrale se nastavlja na problem Ladislavove katedrale. Točna lokacija građevine se nagađa te se postavlja pitanje radi li se o dvije zasebne građevine ili o nadogradnji. Dijelovi stare uništene crkve su korišteni u gradnji novog svetišta. Ta činjenice ne uvjetuje istu lokaciju starog i novog svetišta.

### **1.3. Biskupska kapela Sv. Stjepana Prvomučenika**

Katedrala je posvećena 1217. godine, a već godine 1242. prilikom provale Tatara katedrala biva napadnuta i zapaljena. Biskup Stjepan II. vratio se u Zagreb iz Dalmacije, kamo je pobjegao pred navalom Tatara te po povratku podiže malu kapelu u čast svom zaštitniku sv. Stjepanu Prvomučeniku u blizini stolne crkve. Ne može se sa sigurnošću tvrditi da su Tatari uništili postojeću katedralu niti nastavno na tu činjenicu da je kapela Sv. Stjepana trebala služiti kao zamjena za katedralu ili kao dodatak prvostolnici. Ivo Franić u svom radu tvrdi da je kapela sagrađena tako da odgovara postojećoj arhitektonskoj cjelini što samim time navodi na to da je biskup autor planova, a možda i početaka radova na obnovi katedrale.

Kapela je sagrađena s južne strane kaptolskog brežuljka u slobodnom prostoru uz ostatke njezine nekadašnje prigradnje s kraja 12. stoljeća. Na kraju je postala dio biskupske palače. Kapela Sv. Stjepana pokazuje obilježja prijelaznog romaničko – gotičkog stila i u arhitektonskim detaljima pokazuje sličnosti sa sakristijom katedrale (Deanović 1988.).

### **1.4. Katedrala biskupa Timoteja i njena obnova do potresa 1880. godine**

Biskupu Timoteju, koji je živio u razdoblju od 1263. do 1287. godine, se pripisuje istočni svetišni dio katedrale stoga ga nazivamo prvim graditeljem „današnje” katedrale. Takav stav istraživači opravdavaju pozivajući se na povelju Stjepana V. iz 1272. godine. U uvodu povelje kralj hvali biskupa Timoteja kako je lijepo započeo, gradio i ukrasio katedralu. Pouzdaniji indikator da je Timotej „autor“ katedrale kakvu danas poznajemo je stilsko i arhitektonsko analiza katedrale.

Timotijevim dolaskom započinju prvi veći radovi na obnovi katedrale u novom suvremenom gotičkom stilu. Iskopavanja koja su vršena u katedrali navode na to da je gradnja nastavljena od starih temelja, ali da ih se nije u potpunosti pridržavala. Iako su utjecaji i točno stanje gradnje katedrale nakon biskupa Timoteja još uvijek predmet spora njegov doprinos je neupitno definirao novo poglavlje Zagrebačke katedrale.



Početak 14. stoljeća u vrijeme biskupa Augustina Kažotića i biskupa Stjepana III. Kanižaja se izgrađuju prostori lađa katedrale. Mnogo toga se promijenilo kad je biskup Eberhard Alben (1397. – 1406.) preuzeo obnovu. Za vrijeme njegovog djelovanja katedrala je zamišljena kao velika dvoranska građevina što je uvjetovalo povišenje i promjenu pročelja. Gjuro Szabo u svojim teorijama o katedrali zaključuje da su se pročelje i zvonici gradili u 14. stoljeću, ali naslućuje da tornjevi nikada nisu u potpunosti izgrađeni odnosno da je podignut samo južni toranj i to tek u 17. stoljeću (Szabo 1929.). U svoj djelu iznosi pretpostavku da su se lađe i pročelje gradili kroz dvjesto godina.

Nakon njega gradilište preuzima Ivan Alben (1421.-1433.) te su po završetku njegovog stolovanja dovršene lađe katedrale i zapadno pročelje sa zvoncima i s time je katedrala dobila oblik dvoranske crkve. Biskup Osvald Thuz (1466. -1499.) katedrali dale novi mrežasti svod u svetištu (Tkalčić 1885.). Njegov nasljednik Luka Baratin (1500. – 1510.) dovršava svog u glavnoj lađi. Biskup Toma Bakač Erdödy je podigao utvrde oko katedrale u svrhu obrane od turskih napada. Gradnja je trajala sve do 1517. godine kad ih je završio upravitelj Zagrebačke biskupije ostrogonski nadbiskup Toma Bakač Erdödy (Deanović 1988.). Pred ulazom u katedralu podigao je kulu koja je po njemu nazvana Bakačeva. Ona je srušena nakon posljednjeg preuređenja katedrale 1906. godine.

Godine 1529. za vrijeme sukoba između pristaša kralja Ferdinanda i Ivana Zapolje oštećeno je zapadno pročelje. Godine 1624. udar groma izazvao je požar i zapalio krov katedrale te je u požaru stradao i svetišni svod biskupa Thuza. U 17. stoljeću osim crkva se obnavlja i dobiva most od biskupskog dvora do katedrale, južni zvonik i zapadni portal. Godine 1644. klesar i zidar Ivan Albertal dovršava južni zvonik (Tkalčić 1885.). U požaru 1646. godine izgorio je krov i vatra je rastalila zvona te je crkveni svod na nekim mjestima popucao zbog vrućine. Za obnovu je ponovo angažiran Ivan Albertal. Godine 1646. u crkvi se srušio jedan stup. Za popravak šteta opet je zaposlen Ivan Albertal. Katedrala je 1665. godine pokrivena crijepom. Za razdoblje druge polovine 17. stoljeća i razdoblje 18. stoljeća nema podataka o važnijim graditeljskim promjenama.

Prilikom svake obnove, katedrala je dobivala vrijedan inventar poput barkonih oltara, propovjedaonice kipara Michaela Cusse. Najstariji vitraji koje je dao oslikati Haulik se nalaze upravo u katedrali. Za restauraciju koja bi katedrali trebala donijeti njen originalni izgled, u Zagreb je pozvan Friedrich Schmidt koji je sa sobom doveo svog učenika Hermanna Bolléa.

Njihove planove je prekinuo potres 1880. zbog kojega je došlo do najkontroverznije restarucije katedrale (Deanović 1985.).

Neki elementi povijesti Zagrebačke katedrale će bez daljnjih arheoloških iskopavanja ostati nerazjašnjeni, dok će dio njene prošlosti biti „izbrisan“ najvećom obnovom koja će te uslijediti.



Slika 1 – Katedrala prije potresa 1880. godine.

## **2. Obnova katedrale nakon potresa 1880. godine**

Zagrebačka katedrala se početkom 19. stoljeća nalazila u lošem građevnom stanju te je postojala potreba za restauracijom. S tom namjerom je 1878. godine u Zagreb pozvan bečki arhitekt Friedrich Schmidt. On je trebao voditi obnovu čiji je rezultat trebala biti „regotizacija“ katedrale te je kao suradnika u Zagreb poveo Hermana Bolléa. Pod njegovim vodstvom obnova je počela 1879. godine.

*“Nikad ne vidjeh užasnije slike, ne očutih dublje žalosti za svoga vijeka.”* S tim riječima je August Šenoa opisao potres koji je u studenom 1880. godine zadesio grad Zagreb i jako ošteti Zagrebačku katedralu. Arhitekt Herman Bollé, koji je sudjelovao na projektu obnove katedrale i prije potresa, nakon potresa u potpunosti preuzima projekt i kreće s obnovom u neogotičkom stilu (Premerl 1981.).

## **2.1. Kritika Hermana Bolléa**

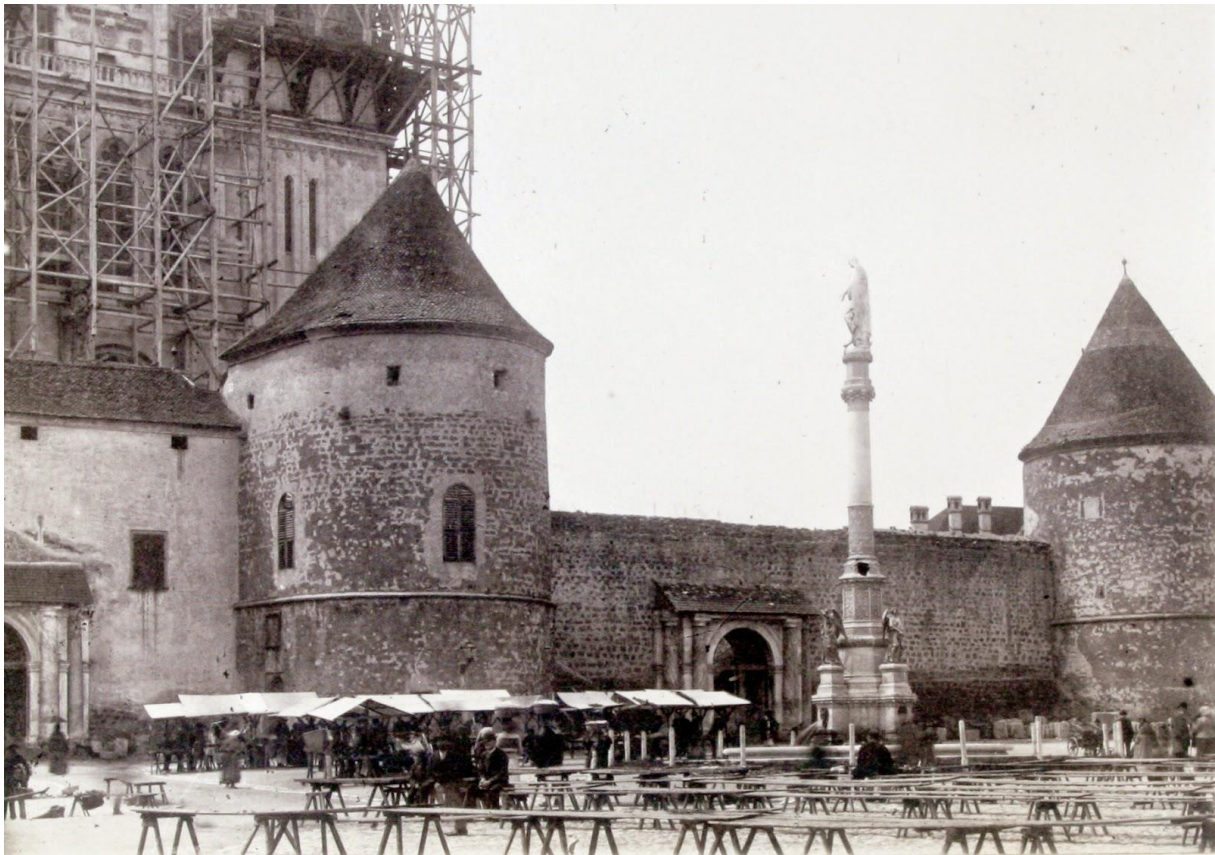
Herman Bollé (1845. Köln - 1926. Zagreb) je arhitekt koji je svojim djelovanjem obilježio Zagreb. Kroz svoj rad se specijalizirao u gotizaciji starijih i novijih građevina. Za vrijeme svog rada u Rimu od 1875. do 1876. godine povezuje se sa Strossmayerom. Prema uputama Friedricha Schmidta je upravljao gradnjom katedrale u Đakovu. U Zagreb je došao kao suradnik Friedricha Schmidta posredstvom Izidora Kršnjavoga. Po uzoru na tadašnje njemačke restauratore, glavno načelo mu je bilo „čistoća stila“ te je smatrao primjenu elemenata kasnijih historicističkih epoha unakazivanjem (Mohorovičić 1959.). Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc bio je najznačajniji predstavnik restauratorskog pravca u Francuskoj u vrijeme romantizma. Težio je jedinstvu stila što je u praksi značilo da jedna građevina mora zastupati samo jedan stil te je to ponekad iziskivalo rušenje dijelova građevine koji ne pripadaju ciljanom stilu ili nadograđivanje dijelova koje nikad nisu postojali. (Špikić 2006.)

Historicizam je način oblikovanja oponašanjem historijskih stilova i primjenom njihovih konstruktivnih i dekorativnih elemenata. Obuhvaća stilove poput neorenesanse, neobaroka i neoromanike te za Zagrebačku katedralu presudnog - neogotike. Neogotika je arhitektonski smjer koji je usko vezan uz romantizam odnosno sa zanosom za srednjovjekovnom umjetnošću prisutnom u romantizmu. Bio je popularan od sredine 18. stoljeća u europskoj arhitekturi i primijenjenoj umjetnosti te kao što samo ime kaže inspiriran je gotičkim oblicima. Zbog toga je Herman Bollé originalne elemente kasnijih razdoblja nadomještao obrtničkim radovima. Njegove ideje su promijenile izgled katedrale te je upravo on dodao dva visoka neogotička zvonika. Njegov rad je odmah izazvao polemike te je njegov najveći kritičar bio Gjuro Szabo koji je Bolléu zamjerao što je u tolikoj mjeri mnogim spomenicima promijenio izgled.

*„Položaj glavnog arhitekta Zagrebačke nadbiskupije, a potom i Stolnoga kaptola, osigurao mu je gotovo monopol na popravcima sakralnih građevina, a širenjem kruga prijatelja i poznanika stvorio je sustav veza koji će mu u idućim desetljećima osiguravati brojne projekte i afirmirati ga naposljetku kao jednog od najvažnijih arhitekata hrvatskoga historicizma (Damjanović 2010).“*

Tomislav Premerl smatra da je *„potpuno besmisleno razmatrati što smo sve na katedrali izgubili Bollèovom restauracijom i smatra da je mnogo važnije razmotriti što smo sve tim projektom dobili. A ono što smo dobili jest maksimum kvalitete u tom povijesnom trenutku(Nadilo 2005).“* Herman Bolle je bio „proizvod svog vremena“ i radio je u skladu sa popularnim „trendovima“ tog razdoblja i bio jedan od mnogih poklonika Viollet-le-Ducove težnje prema „jedinstvu stila“ koristeći sve dostupne resurse.

Kritika Hermana Bolléa ne dolazi iz današnjeg doba jer njegova vizija i obnova su sada dio zagrebačke baštine odnosno ne kritizira ju se na jednak način kao što bi se kritizirala suvremena obnova. Danas se restauracija definira kao proces popravljavanja i uljepšavanja ili redekoriranja kulturne baštine po vlastitom ukusu ili u skladu s nekritičkim suvremenim zahtjevima funkcije, pokušavanje vraćanja kulturne baštine u originalno, u načelu hipotetsko, stanje. Zahtjeva se poštivanje estetske, povijesne i dokumentarne važnosti i fizičkog integriteta kulturne baštine. Najoštrija kritika upućena Bolleu došla je od njegovih suvremenika i njen je fokus bio odluka o rušenju Bakačeve kule.



Slika 2 - Bakačeva kula i zid pred katedralom

Katedrala je u obnovi dobila novo glavno pročelje pa je Bollé htio otvoriti pogled prema njemu tako da sruši renesansni zid koji je okruživao katedralu. Milan Lenuci<sup>5</sup> je s tom namjerom izradio projekt rekonstrukcije gradskog prostora. Projekt je trebao u potpunosti redefinirati izgled Vlaške ulice, Kaptola i Dolca te je uvjetovao rušenje upravo tog zida ispred katedrale i uređenje trga ispred nje. Planovi nisu provedeni u djelo jer je Kraljevska zemaljska vlada odbila dati svoju suglasnost te je inicijativa za rušenjem zida pokrenuta ponovo tek početkom 20. stoljeća. Glavni pokretač inicijative je bio Izidor Kršnjavi. Njegovo obrazloženje za nužnost rušenja je da Bakačeva kula nije vrijedno umjetničko djelo jer je sagrađena isključivo u svrhu obrane od turskih napada. Povjesničar Josip Brunšmid i tadašnja intelektualna elita mu se protivila jer su smatrali da je kula dio kulturno povijesne baštine. Kako bi se izbjegao daljni sukob, konačna odluka o rušenju zida i Bakačeve kule je opravdana sa tvrdnjom da je zbog potresa Bakačeva kula nestabilna i time nesigurna za javnost. Ovakva polemika oko obnove katedrale je odraz novih teorijskih razmišljanja o očuvanje spomenika.

---

<sup>5</sup> Milan Lenuci (1849. - 1924.) bio je zadužen za urbanističko planiranje grada Zagreba.

Redefiniraju se načela intervencije na očuvanju spomenika te se naglašava znanstveni pristup problemu. Kritizira se primjena metode stilske restauracije i se pokušavaju ograničiti takve ekstremne intervencije (Ćorić 2011.). Bitno je naglasiti da iako se počinju kritizirati historicistički pristup restauraciji<sup>6</sup>, nije još uvijek razrađena alternativna metoda. Kako bi se provela kvalitetna stilska restauracija bilo je potrebno uzeti u obzir specifičnost lokalnih stilova, no određene odluke poput izvedbe u potpunosti novog portala nisu bile u skladu s tim principima.

*„H. Bollé je restauraciju katedrale objašnjavao isključivo kao racionalni tehnički i apsolutno umjetnički zadatak, koji je potpuno izdvojen iz socijalnog konteksta (Ćorić 2011.).“*

Osim već spomenute Bakačeve kule, jedan od istaknutijih elemenata obnove katedrale su njeni neogotički tornjevi. Kao što Damjanović ističe u svom radu „Neogotički tornjevi zagrebačke katedrale – stil i kontekst“ pojam restauracije je u 19. stoljeću značio „pomlađivanje“ građevine odnosno povratak na ono što je autor ocijenio kao prvobitno stanje prije nego što je građevina bila „oštećena“ kroz povijest. Bitno je dovesti u pitanje subjektivnost te odluke, odnosno istaknuti činjenicu da je autor restauracije taj koji ocjenjuje koji su to značajni trenuci povijesti koje vrijedi očuvati, a koji su to trenuci koje treba „izbrisati“. Ideja od dvotoranjskom pročelju zagrebačke katedrale je po uzoru na katedralu u Kölnu, no Damjanović ističe<sup>7</sup> kako je izgled zvonika taj što čini poseban Bolléov umjetnički doprinos.

*”Kad se tko u Zagreb vozi, već mu od daleka neurednosti crkve stolne zagrebačke neugodno u oči padaju. Zvonik je najuzvišeniji diel crkve. On je prva rieč u sgradi crkvenoj i bitni znak njezine ljepote ili grdobe. On je prvi, da tako reknemo, prijatelj, koj ima posjetnika zagrebačkoga liepom dobrodošlicom pozdraviti. Zvonici i Markov u gornjem i Stjepanov u donjem gradu proizvodi su baroki 17. vieka, koji ni iz daleka ne slute na sgradu sredovječnu gotičkoga stroja. To je velika šteta za grad Zagreb, koj je prekrasnim svojim položajem kano stvoren, da ga liepi zvonici rese. Svakomu, koj iole estetičke ćuti ima, srdce bi zaigralo od veselja, kad bi, vozeći se u Zagreb, već iz daleka opaziti mogao zvonike, koji bi sa divnim zagrebačkim položajem u suglasju stajali. Ti bi zvonici imali putnike k Zagrebu privlačiti, a oni jih u sadašnjem svom oštećenom kipu od Zagreba odbijaju (Strossmayer 1874.).”*

---

<sup>6</sup> Bolléov pristup je bio baziran na teorijama francuskog arhitekta i teoretičara Eugèna Emmanuela Viollet-le-Duca.

<sup>7</sup> Olga Maruševski prema Draganu Damjanoviću.

Iako dodavanje tornjeva je dio standardnih obnova sakralnih građevina koje su se odvijale diljem Europe i po tome ne možemo reći da se radi o „originalnoj ideji“, specifičnost njihove izvedbe ih čini jedinstvenima. Tornjevi su se podizali na crkvama i na sakralnim građevinama u 19. stoljeću sa svrhom ostavljanja dojma monumentalnosti, veličanstvenosti i uzvišenosti. Oni trebaju predstavljati kršćanstvo odnosno snagu kršćanstva u vrijeme kada je ono ugroženo revolucijom (Damjanović 2005.). Mora vizualno dominirati nad profanim građevinama, što visinom što sa svojom raskoši. Katedrala je simbol vjere, a kasnije i nacije.

Ovim dijelom rada su pokriveni značajni elementi povijesti Zagrebačke katedrale koji su istaknuti s namjerom da se preispita njihova prisutnost u ideji aktualne obnove Zagrebačke katedrale i u konačnici izvedbi katedrale kao muzejskog prostora.

### 3. Katedrala „u skelama“

Propadanje katedrale je bilo jako vidljivo na ulaznom pročelju i kamenoj plastici u obliku tornjića s fjalama stoga je prva obnova južnog zvonika stoga je započeta već 1938. godine, no onda je bila prekinuta. Nastavljena je tek 1968. godine kada se neophodnim popravcima na sjevernom tornju te je tadašnji krov je zamijenjen bakrenim pločama. Usprkos ovim popravcima, prava obnova katedrale je krenula tek kasnije.

Franjo Kuharić 1987. godine osniva Odbor Zagrebačke nadbiskupije za obnovu katedrale te je nedugo nakon toga osnovan Odbor za praćenje radova na obnovi katedrale. Informacije o njenom napretku bi trebale biti dostupne putem časopisa „Naša katedrala“ koji izdaje Odbor. Obnova je započela s obnovom unutrašnjosti katedrale odnosno s uvođenjem električnih instalacija, obnavljanjem zidova, ugradnjom centralnog grijanja i novog ozvučenja te obnovom orgulja, dok je vanjska obnova započela tek 1990. godine te je tada postavljena skela.

Dražen Aničić je istaknuo kako je sama katedrala zbog svoje konstrukcije jednako podložna oštećenjima sada kao što je i bila 1880. godine.<sup>8</sup> Sama konstrukcijska obnova katedrale je napravljena za vrijeme Bolléove obnove u granicama tadašnjih saznanja, no postavlja se pitanje jesu li se ovakvi problemi uzeli u obzir prilikom definiranja planove još uvijek aktualne obnove katedrale. Obnova katedrale je dodatno otežana zbog poroznog kamena od kojeg je izgrađena katedrala. Loša kvaliteta kamena nije problem samo u današnjoj obnovi već je zbog nje katedrala morala biti obavljana više puta u prošlom stoljeću. Naime, kamen od kojeg je sagrađena vapnenačkog je podrijetla te tijekom zimskih dana, kada kiša ili rosa ispuni pore, uslijed smrzavanja dolazi do pucanja i osipanja kamena. Osim toga, eroziji kamena doprinose također promet i ispušni plinovi vozila. U razdoblju od 1992. godine do 1996. godine naglasak je bio stavljen upravo na obnovi kamena., dok su 1997. godine zamijenjeni limeni satovi na katedrali te je osam novih satova odliveno u bronci.

---

<sup>8</sup> Članak Dražena Aničića je objavljen 2000. godine te je stavljen tu kako bi se istakli mogući problemi pri obnovi, no nije dostupna literatura koja bi dala odgovore na to jesu li se problemi koje je naveo Aničić riješili unazad zadnjih šesnaest godina.



*„Prisiljeni smo ga uvoziti jer moramo koristiti isti kamen kakav je koristio Herman Bolle tijekom posljednje rekonstrukcije nakon velikog potresa 1880. godine. On je vapnenac većinom nabavljao iz kamenoloma u Bizeku, a kamen je nalazio i u Vrapču, Markuševcu pa i Samoboru. Tih kamenoloma danas više nema – kaže Rukavina, koji na obnovi radi od samog početka, te dodaje da gotovo svaki kamen ručno vade kako bi ga zamijenili novim (Balija 2014.).“*

Obnova katedrale se financira od donacija, no u financiranje obnove su se uključile i državne i gradske ustanove. Informacije navedene u ovom poglavlju su dobivene iz novinskim člancima koji su izašli na stranicama raznih portala kroz godine. Informacije o redovitosti izlaženja časopisa „Naša katedrala“ nisu bile dostupne, a zadnji dostupan broj časopisa je izašao 2012. godine, no detaljnije informacije od napretku obnove sadrži broj iz 2008. godine.

Nadzorni inženjer obnove katedrale je Zvonimir Rukavina. U članku koji je izašao 2002. godine navodi kako je u katedralu ugrađen moderan protupožarni sustav koji se nalazi u krovu katedrale. Direktor Gradskog stambenog i komunalnog gospodarstva Stjepan Črnjak navodi kako je u katedralu ugrađen hidrofonski pogon kako bi se voda mogla dići na razinu od 35 metara te da usprkos bogatim donacijama, nedostaje novaca kojim bi se ovaj segment obnove izvršio do kraja.

*„Nakon katastrofalnog potresa 1880. godine Katedrala je bila jako oštećena. Iznimka nije bio ni krov, pa je u prvoj obnovi nakon potresa, koju je vodio Herman Bolle, napravio novi krov. Radi se o grandioznoj konstrukciji, kakve nema nigdje u Hrvatskoj - rekao je ing. Rukavina. Ukrasne figure s pročelja Katedrale, na početku obnove su se po skidanju ostavljali vani. Kako su tamo propadali zbog atmosferskih utjecaja, u krovu je napravljen novi pod od dasaka gdje se sada čuvaju ukrasi i njihovi modeli. Između ostalog, obnoviti treba i tri grba s timpanona ispod kipa Majke Božje s anđelima (Ohrek 2002.).“*

Obnova nije bila bez svojih iznenađenja pa je tako 2014. godine u južnom tornju otkrivena poruka Hermana Bolléa "A dao dobri Bog, kada iza vjekovah opet na javu dodje sadanja spomenica... da se tada nadju svi Hrvati kao dobri katolici, te slavan, složan i slobodan narod".

U istom članku se navodi da će poruka „*zajedno sa svim starim kamenjem, ornamentima s fasade, dokumentima te fotografijama*“ biti smještena u muzej obnove<sup>9</sup> koji bi se trebao otvoriti odmah po završetku katedrale.



Slika 3 - Zagrebačka katedrala u 2014. godini

Zbog dugog trajanja obnove, već u ovom trenutku se nameće pitanje koliko može biti moderan taj protupožarni sustav koji je u ovom trenutku star četrnaest godina. Dugotrajnost obnove dovodi do toga da već obnovljeni segmenti katedrale zahtijevaju ponovnu obnovu. Dovršena je obnova sjevernog tornja te je bila osobito temeljita zbog već spomenutog problema s kamenjem koji zahtjeva vađenje kamena po kamen. Jednaka pažnja se pridaje vodorigama koje ponovo klesane iz kamena. Obnova južnog tornja bi trebala biti gotova u roku pet godina te bi sljedeći korak bila obnova okolnih zidova. Katedrala bi po završetku obnove trebala biti bogatija za lift koji bi posjetitelje vodio da vrha južnog tornja.

---

<sup>9</sup> Plan za otvaranje muzeja obnove se spominje u članku Petre Balijske iz 2014. godine koji je objavljen na poratu Večernjeg lista.

#### 4. Muzejska građa Zagrebačke katedrale

U članku objavljenom 2007. godine na web stranicama Jutarnjeg lista iznose se mogući planovi za prostor unutar katedrale, specifično prostor u južnom tornju. Latica Ivanišević, kostimografkinja i scenografkinja, iznijela je planove o izgradnji multimedijalnog centra.

*„Na osvjetljenju cijelog prostora mogao bi raditi svjetlosni mag Jurij Agabekov<sup>10</sup>, što bi bio nastavak svojeg rada na katedrali. Ne bih mnogo mijenjala prostor jer je veoma jedinstven već bih samo izvukla neke momente koji bi oživjeli cijeli taj prostor. Tako bismo prikazivali dokumentarni film o povijesti katedrale, koji snima Edo Galić, izložili bismo razne skulpture iz katedrale koji bi Agabekovom magijom dobili novu dimenziju (Milković 2007.).“*

Ivanišević je iznijela plan kako bi bilo potrebno ugraditi dva lifta te u prostoru postaviti pult sa samostanskim pivom, misnim vinom i čajem te bi to bio prostor u kojem bi se izložila crkvena literatura i „izlošci iz sadržaja katedrale, stari lift, stari sat, kaleži.“ Prije ovog plana kojega je iznijela Ivanišević, monsijor Mijo Gabrić, jedan od čelnih ljudi iza projekta obnove, iznio je ideju otvaranja restorana upravo u toj lokaciji južnog tornja. Planovi o multimedijalnom centru pa planovi o otvaranju muzeja posvećenom obnovi katedrale i sada planovi o otvaranju restorana su sporadično objavljivani putem raznih novinskih članaka unazad zadnjih desetak godina. Njihov legitimitet se ne može potvrditi te se ne možemo sa sigurnošću znati da li je jedan od tih planova ili neki drugi na putu ka realizaciji. Ono što se može sa sigurnošću reći je da se kroz obnovu nakupila velika količina građe koja zahtjeva stručnu pomoć muzeologa kako bi se provela uspješnija organizacija i predstavljanje te građe.

*„Predmeti su u stvarnosti ono što jesu, a postaju muzealije našom aktivnošću. Drugim riječima, svojstvo muzealnosti nije ontološki utemeljeno u predmetu, pa ga mi onda otkrivamo u spoznajnom procesu, nego je obratno. Predmeti su predmeti takvi kakvi jesu, a muzealizacijom im pridajemo svojstvo muzealnosti koje onda postoji dok postoji čovjek i s njim proces muzealizacije. To zapravo znači da muzealnost ne možemo tražiti u samim predmetima ili samo u samim predmetima, nego je potrebno istražiti i što smo to tim predmetima činili, što smo im pridodali da ih doživljavamo kao muzealije (Laszlo 1996.).“*

---

<sup>10</sup> Jurij Agabekov je osnovao Agabekov Lighting Company International - jednu od najuspješnijih privatnih kompanija na svijetu koja se bavi rasvjetom interijera i eksterijera monumentalnih spomenika kulture, zgrada, privatnih kuća i dućana. On je autor iza sadašnjeg osvjetljenja katedrale (Karli 2006.).

Da bismo uopće mogli govoriti o muzealnosti nekog predmeta, potrebno je definirati što je to muzejska djelatnost.

*"Muzejska djelatnost obuhvaća: skupljanje, čuvanje i istraživanje civilizacijskih, kulturnih i prirodnih dobara te njihovu stručnu i znanstvenu obradu i sistematizaciju u zbirke, trajno zaštićivanje muzejske građe, muzejske dokumentacije, muzejskih lokaliteta i nalazišta, njihovo neposredno i posredno predočavanje javnosti putem stalnih i povremenih izložaba, te objavljivanje podataka i spoznaja o muzejskoj građi i muzejskoj dokumentaciji putem stručnih, znanstvenih i drugih obavijesnih sredstava (Zakon o muzejima, 1998.)."*

Muzeologija je dio informacijskih znanosti koji se bavi izučavanjem identifikacije, zaštite i komuniciranja te nudi stručnu pomoć kakva je upravo u susretima s ovakvom građom potrebna. Građa na različite načine vezana uz katedralu je već bila prikazivana, kao primjer ću izdvojiti tri izložbe – „Potres u Zagrebu 1880. i izgradnja nakon potresa“ za koju su zaslužni Vande Ladović, Nade Premerl i Jože Ladović iz 1981. godine, izložba „Riznica zagrebačke katedrale“ iz 1983. godine autorice Zdenke Munk te izložbu "Herman Bollé – graditelj hrvatske metropole" koju je pripremio Dragan Damjanović iz 2015. godine. Muzealnost predstavlja odnos između muzejskog predmeta i njegova značenja u muzejskom kontekstu. Muzejski kontekst daje izložba u sklopu koje je taj predmet prikazan. Svrha muzejskog predmeta je da služi kao svjedočanstvo vremena iz kojeg je došao, no ovisno o samom konceptu izložbe u sklopu koje je izložen, jedan predmet može imati više svjedočanstava. Iz tih razloga smatram da je uvid u tri vizije predstavljanja građe zajedničke tematike dobra osnova za prepoznavanje potencijalnih ideja i problema u budućim izložbama.

Izložba „Potres u Zagrebu 1880. i izgradnja nakon potresa“ autora Vande Ladović, Nade Premerl i Jože Ladović organizirana je 1981. godine, dakle prije nego što je uopće započeta sadašnja obnova katedrale. Iako fokus izložbe nije na katedrali, ona je nezaobilazan dio svake diskusije vezane iz potres 1880. i procese obnove koji su se izvodili u Zagrebu nakon toga. Izložba je ponudila širi kontekst događanja u tom periodu kraja 19. stoljeća kojim možemo dobiti uvid u slijed događaja zbog kojih je Zagreb dobio izgled koji danas poznajemo i „*dašak kulture življenja*“. Katedrala se često spominje kao jedan od simbola grada Zagreba te je nije potrebno izdvajati iz konteksta grada već naglasiti taj element koji je utjecao na njen izgled.

Izložbu „Riznica zagrebačke katedrale“ iz 1983. godine komentirao je Ivo Maroević u svom članku „Velika izložba "Riznica zagrebačke katedrale" : analiza muzeološkog dometa“ i ocijenio ju je kao iznimno uspješnu – „koliko je tome pridonijela atraktivnost i kvaliteta materijala što se čuva u riznici zagrebačke katedrale, koliko široki i neprekinuti publicitet u javnosti i prvi ozbiljni muzejski marketing u nas, a koliko adekvatna muzeološka postava i koncepcija, unutar koje i kojom je ta izložba predočena posjetiocima“. Muzealnost je ona osobina predmeta po kojoj on u muzealnoj stvarnosti predstavlja dokument one stvarnosti iz koje je prenesen u muzej da bi o njoj svjedočio (Maroević, 1993:96). Kada autor izložbe koncipira izložbu stvara sustav apstraktnog muzeološkog mišljenja. Stavljajući predmete izložbe u kontekst, ti predmeti postaju dokument te šalju neku poruku koja onda postaje informacija. Nastale informacije čine skup znanja o nekom periodu iz prošlosti. Na toj razini se spaja povijesna i praktična razina, odnosno teorija se slobodno razvija no svejedno je dužna biti u skladu sa dokazanim povijesnim činjenicama te Maroević ističe kako je kod ove izložbe propuštena šansa da se cjelokupni riznički materijal kulturno-povijesno kontekstualizira.

Riznica zagrebačke katedrale sadržava iznimno vrijedno crkveno i kulturno blago koje se skupljalo kroz period od devet stoljeća. Sastoji se od zbirke metalnih dragocjenosti koja sadrži jedinstvene predmete crkvenog zlatarstva i srebrnarstva, bjelokosni predmeti, predmete od kristala i stakla ukrašeni draguljima, slike od emajla i napravljene drugim tehnikama ukrašene motivima liturgijskih simbola i drugim ukrasima (Riznica zagrebačke katedrale 2016.). Postavlja se pitanje hoće li po završetku obnove katedrale bogatstvo riznice postati pristupačnije široj javnosti ili će tek biti jedan dio muzealija izloženih na razno raznim izložbama.

Posljednja izložba u nizu je bila ona Dragana Damjanovića "Herman Bollé – graditelj hrvatske metropole" iz 2015. godine. U centru izložbe je Herman Bollé i njegov graditeljski opus. Kroz ovaj rad je do trebalo postati jasno da se o Bolléu ne može diskutirati bez spominjanja njegovog rada na katedrali. Anita Rusko kaže „izložba nas potiče na problematiziranje vrijednosti i ljepote o kojima su se u vrijeme Bolléa vodile bitke na ratištu arhitektonsko-urbanističke misli.“ Izložbu su sačinjavali brojni Bolléovi nacrti koji su u tom kontekstu dobili na vrijednosti. Iz takvih primjera se vidi muzealnost kao osnovna osobina muzejskog predmeta odnosno osobina predmeta koji u jednoj realnosti biva dokumentom neke druge realnosti, da u sadašnjosti bude dokumentom prošlosti, da u muzeju bude dokumentom realnog svijeta, da u prostoru bude dokument nekog drugog prostora (Stransky 1970).

Muzealizacija u tom kontekstu predstavlja proces prenošenja predmeta, nakon definiranja njihovog stupnja muzealnosti, iz svakodnevice, odnosno „stvarnog“ svijeta u muzejski kontekst. Kada predmet postane muzejskim predmetom, on postane informativan, dokumentaran i u konačnici muzealan što su karakteristike koje predstavljaju početnu točnu za samu interpretaciju tog predmeta. Kada odvojimo taj predmet iz muzejskog konteksta, predmet gubi većinu navedenog.

Kroz navedene tri izložbe predstavljeni su mogući tipovi potencijalnih muzeoloških izložaka koji bi trebali biti djelom nekog mogućeg muzeja obnove katedrale, no kroz objavljenu publikaciju, intervju i članke ne može se vidjeti aktivno sudjelovanje muzeologa. Muzeolozi su zbog osjetljivosti tema koje obrađuju prisiljeni definirati razliku između muzealnosti i identiteta. Ministarstvo kulture nepokretnu kulturnu baštinu definira kao baštinu s utvrđenim svojstvom kulturnog dobra koju čine pojedinačne građevine i kompleksi građevina, kulturno-povijesne cjeline te krajolici. Kolokvijalnim nazivom nepokretna kulturna dobra predstavljaju graditeljsku baštinu od pojedinačne građevine prema cjelini odnosno područje. Po svim kriterijima Zagrebačka katedrala spada u tu kategoriju. Ipak svaka muzealija vezana uz katedralu ne mora imati u sebi jasno istaknute značajke identiteta da bi usprkos tome što muzeologija proučava identitete u sklopu muzealnosti, imala muzejsku vrijednost.

## Zaključak

Katedrala Uznesenja Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava je svjedok povijesti i argument kojim potvrđujemo povijesni značaj Zagreba. Kroz brojnu literaturu često je nazivana prepoznatljivim simbolom grada Zagreba, no osobno ju ne bih tako nazivala. Izgled koji dobila zahvaljujući Bolléovoj obnovi ju čini „sličnom“ drugim europskim katedralama. Bila je dio „trends“ i šireg konteksta. Ono što Zagrebačku katedralu čini posebnom je njena „priča“. Njeno predstavljanje javnosti mora dati odgovor na pitanja što je njeno postojanje značilo za grad Zagreb, od čijih se napada obranila te kako je bila predmet spora intelektualne elite kasnog 19. stoljeća. Njena recentna prošlost jednako tako zaslužuje svoje mjesto u njenoj „priči“. Obnova katedrale još uvijek nije završena stoga rješenje za prezentiranje te posljednje etape njene „priče“ još uvijek nemamo. Izvori iz kojih su prikupljene informacije u ovom radu o mogućim planovima za organiziranje muzejskog prostora govore više o stvarnim mogućnostima realizacija tih planova nego same informacije. Doprinos struke ne bi trebao stati na postavljanju izložaba čije teme nekako uključuju katedralu, već je potrebno da muzejska struka pokaže svu mogućnost svog doprinosa i predstavi katedralu javnosti u svijetlu kakvom zaslužuje.

## Literatura

Aničić, D. Zagrebačka katedrala u potresu 1880. i njezina današnja obnova. // *Građevinar*. 52(2000), str. 655. – 661.

Balija, P. Do samog vrha katedrale ići će se liftom, a moći će se i pješice. 11.01.2014. URL: <http://inf.ffzg.unizg.hr/index.php/hr/9-nastava/705-citiranje> (12. 09. 2016.)

Balija, P. Po(r)uka iz 1898. nađena u katedrali: Nek' Hrvati budu složan narod. 14.01.2014. URL: <http://www.vecernji.hr/zg-vijesti/poruka-iz-1898-nadena-u-katedrali-nek-hrvati-budu-slozan-narod-915106> (12. 09. 2016.)

Ćorić, F., Jurić Z., Strugar. M., Rasprave o Bakačevoj kuli u Zagrebu 1901. godine: »Taj nesgrapni, ružni toranj...« ili karakterističan primjer sredovječnog utvrdnog braništa. // *Portal, Godišnjak Hrvatskog restauratorskog zavoda*, 2(2011), str. 69 – 101.

Damjanović, D. Arhitekt Herman Bollé, Zagreb: Leykam, 2013.

Damjanović, D. Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola nakon potresa 1880. godine. // *Journal of the Institute of Art History*. 34(2010), str. 151. – 164.

Damjanović, D. Neogotički tornjevi zagrebačke katedrale – stil i kontekst. // *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 29(2005), str. 259 – 276.

Deanović, A.; Čorak Ž.; Gattin N. Zagrebačka katedrala. Zagreb: Globus, 1988.

Dobronić, L. Stjepan II. U: F. Mirošević, ur. *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*. Zagreb: Školska knjiga, 1995, str. 43-45.

Franić, I. Stara katedrala u Zagrebu. Zagreb: revija Društva Zagrepčana, 1934., str. 116

Kampuš, I. Karaman I. Tisućljetni Zagreb. Zagreb: Školska knjiga, 1994., str. 21 - 29.

Karli, S. Mag svjetla s tri domovine. (19.12.2006.) URL: <http://arhiva.nacional.hr/clanak/29964/mag-svjetla-s-tri-domovine> (12. 09. 2016.)

Kukuljević Sakcinski, I. Prvostolna crkva zagrebačka: opisana s gledišta povjestnice, umjetnosti i starinah. Velika Gorica: Matica Hrvatska, Ogranak, 1994., str. 1.



Laszlo, Ž. O poljima muzealne određenosti i neodređenosti. // *Informatica museologica*. 27, 1-2(1997), str. 72-73

Maroević, I. „Uvod u muzeologiju“, Zagreb: Zavod za informacijske studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu, 1993.

Maroević, I. „Muzealnost prirodnina: identifikacija i komunikacija“, Zagreb: Zavod za informacijske studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu, *Muzeologija*, 39(2004.)

Maroević, I. „Velika izložba "Riznica zagrebačke katedrale" : analiza muzeološkog dometa“. // *Informatica museologica*. 14, 1-2(1984), str. 15-20

Milković, A. U tornju katedrale izložbe, dokumentarci i vidikovac. *Jutarni list*. 04.03.2007.  
URL: <http://www.jutarnji.hr/vijesti/zagreb/u-tornju-katedrale-izlozbe-dokumentarci-i-vidikovac/2856068/> (15. 09. 2016.)

Mohorovičić A. Enciklopedija likovnih umjetnosti. Zagreb : Leksikografski zavod FNRJ, 1959-1966, str. 595

Nadilo, B. Herman Bollé - veliki graditelj i pedagog. // *Građevinar*. 57(2005), str. 801. – 207.

Ohrek, T. Obnova bez predaha. *Večerni list*. 2002. URL: <http://www.vecernji.hr/zg-vijesti/obnova-bez-predaha-717510> (14.09.2016.)

Premerl, N.; Ladović, V. Izgradnja Zagreba nakon potresa 1880. // *Čovjek i prostor*. 24, 334(1981), str. 22-23.

Riznica zagrebačke katedrale, Zagreb. URL: <http://hvm.mdc.hr/riznica-zagrebacke-katedrale-zagreb,6/hr/crkvene-zbirke/> (14.09.2016.)

Ruso, A. Herman Bollé u svjetlu današnjice. URL:  
<http://www.matica.hr/vijenac/552/Herman%20Boll%C3%A9%20u%20svjetlu%20dana%C5%A1njice/> (13. 09. 2016.)

Sakralni objekti – Državni arhiv u Zagrebu. <http://daz.hr/web/galerija/stari-zagreb/sakralni-objekti> (10. 09. 2016.)

Stransky, Z. Z. 1970. „Pojam muzeologije“ i „Temelji opće muzeologije“, *Muzeologija* (Zagreb), 8.

Strossmayer J.J. Nekoliko rieči o stolnoj crkvi zagrebačkoj, *Katolički list (Prilog)*. 1874., 1- 8 str.

Szabo, Gj. Prilozi za građevnu povijest zagrebačke katedrale, Zagreb: edicije Muzeja grada Zagreba, 1929.

Špikić, M. Anatomija povijesnog spomenika, Zagreb, 2006., 241–274.

Tartaglia-Kelemen, V. Ana Deanović – Hrvatski biografski leksikon.  
<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=4417> (11. 09. 2016.)

Tkalčić, I. K., Prvostolna crkva zagrebačka nekoč i sada. Zagreb: Knjigotiskara Karla Albrechta, 1885.

Zagrebačka katedra - Glas Koncila. <http://www.glas-koncila.hr/katedrala.html> (01. 09. 2016.)

Zakon o muzejima, članak 7., Narodne novine Republike Hrvatske, br. 142/1998.

## Popis slika

- Slika 1 – Katedrala prije potresa 1880. godine (Sakralni objekti. Državni arhiv u Zagrebu. URL : [http://daz.hr/web/images/stories/Stari\\_Zagreb/Sakralni\\_objekti/02.jpg](http://daz.hr/web/images/stories/Stari_Zagreb/Sakralni_objekti/02.jpg) (27. 09. 2016.)) ..... 10
- Slika 2 - Bakačeva kula i zid pred katedralom (Vaffier, H. Ministarstvo kulture. Uprava za zaštitu kulturne baštine. Služba za dokumentaciju, registar i promociju kulturne baštine. Zbirka fotografske dokumentacije. MK-UZKB-F) ..... 13
- Slika 3 - Zagrebačka katedrala u 2014. godini (Strukić, S. Do samog vrha katedrale ići će se liftom, a moći će se i pješice. 11.01.2014. URL: <http://inf.ffzg.unizg.hr/index.php/hr/9-nastava/705-citiranje> (12. 09. 2016.)) ..... 18